

KISKATÉ

Zemplén Gábor: Lehet nem ezoterikus a filozófia?

(Arthur M. Melzer: *Philosophy between the lines. The lost history of esoteric writing. The University of Chicago Press, 2014*)

2017. október 13.

Provokáció?

Arthur M. Melzer, a politikatudomány professzora könyvet írt *Filozófia a sorok között* címmel, amelyben a filozófiai gondolatok ezoterikus közlési módjának elveszett történetét rekonstruálja. Kedves olvasó, nem te küldted a könyvet? Ha igen, kérlek, jelentkezz, hogy személyesen is megköszönhessem. Ha egy kora nyári nap nem érkezik el hozzám váratlanul a könyv egy példánya egy feladó nélküli csomagban, akkor nem születik meg ez a recenzió. Azóta sem tudom, ki lehetett a feladó. Mondjuk éppen az ilyen könyveket érdemes névtelenül küldeni.

Ám fontosabb ok is áll a könyvkritika megírásának hátterében: a szerző az érdekes tézist provokatívan írta meg, és — valószínűleg több évnyi idézetkeresést követően — letett az asztalra egy 400 oldalas szöveget arról, hogy hogyan veszett el a modernitás során a *mindig is tudott*, vagyis hogy az igazi üzenetek a filozófiai szövegek esetében gyakran a sorok között rejtőznek. Ugyanazt olvasva mást értenek a kicsi birkák és a nagy elefántok, ahogy Boccaccio jellemezte Dante és az összes addigi nagy költő nem csupán egyetlen szinten olvasható műveit (16).

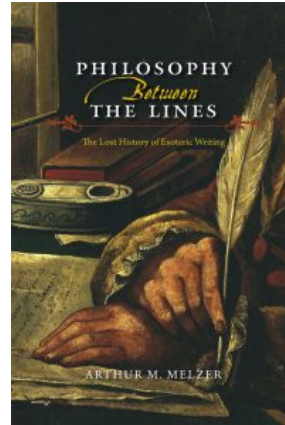
A kötet három részből áll: az első általános érveket gyűjt össze az ezoterikus olvasásmód mellett. A második részben Melzer az ezoterikus írásmód négy alapvető válfajával foglalkozik, a harmadik rész pedig az ezoterikus hagyomány újraélesztésének következményeit mutatja be.

Biztos van, akit meg kell győzni arról, hogy a filozófiai hagyomány évezredes történetében a szerzők gondolataik kifejtésekor bizonyos részleteket ellepleztek, ezeket a tartalmakat kódolva, nem mindenki által érthető módon fejezték ki a műveikben. De még ha így is van, a kötet alcíme akkor is túlzó, hiszen ez a fajta értelmezés sosem veszett el, mindig voltak szerzők, akik hasonlóképp gondolkodtak. Némely huszadik századi alkotónak zsigeri élménye, hogy „ebben az országban nem lehet őszintén kommunikálni”. Melzer még egy cseh elnököt (Václav Havelt) is megemlíti az egykori keleti blokk szerzői között, akiknek virágnyelven kellett fogalmazniuk, hiszen bizonyos kritikai gondolatokat csak „aiszóposzi nyelven” lehetett leírni.

Persze az amerikai tudományos közegben mindez kicsit másként merült fel. Bár Leo Strauss életműve sok egyetemi kurzus tananyaga (hazánkban is), éppen e témában írt gondolatait (*Persecution and the art of writing*, 1952) ritkán illették dicséző szóval, és az iraki háború (nem létező) tömegpusztító fegyvereinek ügye óta a szerző reputációja még mélyebbre zuhant, hiszen érveinek segítségével legitimálhatóvá váltak a republikánus hazugságok. Melzer nem tett egyebet, mint hogy radikálisan újragondolta Strauss tézisének érvényességét, és éveken át sokat dolgozott, hogy akkora követ tegyen le az útra, ami kikerülhetetlenné teszi mestere hagyatékát. Könyvének gondolatmenete erősen épít Straussra, néhány példáját újból megvizsgálja (például Machiavellit, Platónt), és egyben részletgazdagabbá teszi a tézist. Az „elveszett művészet” az alcímben így inkább arra utal, hogy Strauss gondolatai nem találtak megfelelő hallgatóságra; a kötet egyik nem leplezett célja újra szalonképessé tenni a gyakran megmosolygott és még gyakrabban kínosan elhallgatott elméletet.

A szerző az ezoterikus filozófia négy formáját különíti el egymástól (90–92), ebből három a felvilágosodás eszmerendszerének diadalmenete előtt szorosan összefonódott, és jelenléte lépten-nyomon felismerhető, már ha az ember *keresi* a nyomokat. Amennyire komolyan vehető egy ilyen mértékben univerzális történeti tézis, Melzer elgondolása annyira komolyan is veendő. Több év kutatás után a szerző összesen egy filozófust talál, aki Platón és a neoplatonizmus kapcsán szót emel a kettős értelmezés ellen. Adam Smith egyik korai írásában egy lábujjgözet a bizonyíték arra, hogy van, aki nem illeszkedik a grandiózus narratívába (28–29).

A klasszikus korok három ezoterikus írásmódja a modernizmus korában lassan háttérbe szorult, sőt megbélyegzetté vált. Ugyanakkor megjelent a legújabb, *politikai* ezoterizmus, amely áthatja kultúránkat — de ugyanúgy hajlamosak vagyunk megfélemezni létezéséről, mint ahogy elfelejtettük, hogy a klasszikus szövegeket hogyan kellene olvasnunk.

-RÓL, -RŐL

Zemplén Gábor

Egyetemi docens, ELTE GTI, MTA BTK Lendület Morál és Tudomány Kutatócsoport, BME GTK FTT. Kutatási területe a szín-, fény- és látáselméletek története (17–19. század), az érvélelmélet, a tudomány tanításának módszertana (Nature of Science), a tudományfilozófia és a módszertantörténet.

-TÓL, -TŐL

Lehet nem ezoterikus a filozófia?
Most akkor vannak sötétségsugarak?
Az aluldeterminált elméletek drámájának új felvonásáról

A ROVATBÓL AJÁNLJUK MÉG

Bárány Tibor: A narratívák hasznáról és káráról
Szántó Veronika: A filozófia kifehéritése
Kapelnér Zsolt: Demokrácia határok nélkül
Zemplén Gábor: Lehet nem ezoterikus a filozófia?
Réz Anna: Mindannyian szexisták vagyunk

LEGFRISSEBB

Moesko Péter: Szilveszter Mit többé semmikor
Dülő 2017027 — A szöveg vonzásában
Kórizs Imre: Számvetés és számolás

Áthidalható az elmélet és a gyakorlat közti szakadék?

A kötet üdítően olvasható, a szerző jól ír, és a némi gyanút ébresztő cím ellenére a Michigani Egyetemen működő Symposium on Science, Reason, and Modern Democracy kutatócsoport vezetőjeként akadémiai tapasztalatának megfelelően óvatosan és nagy tudással nyúl a témához. Az utóbbi évtizedek tudományos stílusához igazodóan a könyv kissé túllírt, centrális állítását számos mellékszál egészíti ki, amelyek együttes hatása a súlyoklás benyomását kelti az olvasóban. Ha rossz májúan vizsgáljuk a szerző gondolatmeneteit, könnyen összeesküvés-elméletként is jellemezhetjük az előadott teóriát, ahogy a szerző néhány recenzense is utal rá. A könyv komoly vitát váltott ki, a *Perspectives on Political Science* 2015-ös (44-ik) évfolyamában 12 írás vizsgálja a témát, a bírálókat egy részének polemikusa hangvétele; sok írás persze intenzíven támogatja a szerző vállalkozását, illetve annak némely aspektusát. Hogy ezt a kötet rövid recepciótörténete mutatja, Melzer műve gondolatébresztő és hasznos munka.

Mi is a tét? A mai tudományként művelt filozófia, és különösen az angolszász filozófia a szó szerinti séget és az egyértelmű közlést alapfeltételnek tekintti. A szándékosan zavaros szöveg akár komoly érzelmi reakciókat is kiválthat a szakmabeli olvasókból, az analitikus hagyomány híresen irtózik a felvállaltan obskúrus szövegprodukciónól. Melzer pedig olyasmint állít, hogy ez a felvilágosodás során kialakított mentalitás mind történetileg, mind területileg lokális anomáliának számít, és nem is igazán életszerű. Hiszen például az oktatásban vagy a filozófiai kávéházban (például Nemes Lászlónál) még ma is értékeljük a szókratészi módszert — de egy így írt munkát, ami hagyja, hogy nekünk kelljen kimondani a következtetéseket, nem tekintünk szakmailag elfogadhatónak. Melzer eszmetörténeti munkája történetileg többé-kevésbé triviális eredményeket mutat be, de filozófiailag provokatív, hiszen a könyv szerint más a filozófia, mint amit általában filozófiának tekintenek. Másért és máshogy írták a műveket a klasszikus szerzők, mint ahogy általában gondoljuk, és máshogy is kellett olvasni őket. Akkor tehát vajon mi jól olvassuk a filozófiai szövegeket?

Melzer könyve egy nagy, átfogó narratíva mellett érvel: minden klasszikus kultúra különbséget tett szavak és világ közt, a szerzők és olvasók pedig — értelemszerűen — áthidalhatatlan szakadékot tapasztaltak az elmélet és a praxis között. Csak a nyugati kultúránk elmúlt pár évszázada *tételezte*, hogy a szakadék áthidalható. Az elmélet és a praxis konfliktusa csupán a felvilágosodás korában került zárójelek közé, és a posztmodern elterjedése e rövid sikertörténet (?) belső kritikáját jelentette (immár sokadszorra). A köztes pár évszázad alatt kultúránk gyökeresen megváltozott.

(1) Korábban a hatalom és maguk a szerzők igyekeztek megóvni a társadalmat a tudástól. A filozófusoknak rendre voltak szubverzív gondolataik is, és kifejezetten a társadalom védelmét szolgálta, ha ezek nem váltak nyilvánvalóvá. A politikai közösségek végső soron valamilyen illúzió és közös elköteleződés olyan rendszere mellett teszik le voksukat, amelyek nem *teljesen* ésszerűek, és az ezen ideálok alapján szerveződő társadalmakat semmilyen reform sem tudja *tökéletesen* racionális társadalommá alakítani. Ha az igazság és a politikai élet közti fundamentális feszültség napvilágra kerül, meginoghat hitünk közösségünk illúzióiban. Ez a **protektív vagy védelmező** aspektusa az ezoterikus írásmódnak: a filozófus magától (gondolataitól) védi a társadalmat, ahogy a szülő is védi gyermekét bizonyos igazságoktól bizonyos életkorban és fejlettségi szinten. Melzer részletesen vizsgálja Platón bizonyos szöveghelyeit, az arisztotelészi akroamatikus szövegeket, Jézus példabeszédeit, Maimonidész munkáit, és még sorolhatnánk.

(2) Korábban a filozófusnak magát is védenie kellett a társadalomtól, hiszen a társadalom is veszélyes a filozófusra, akinek heterodox, szokatlan, egyedülálló gondolatai nem biztos, hogy veszélyek nélkül kommunikálhatók a közösséggel. A tudomány felemelkedésével a racionalizmus olyan hatalomra tett szert, mint korábban soha, alapvetően és megkerülhetetlenül politikáivá vált. A levelezési hálózatokból kinötte magát a filozófiai szamizdat irodalom: műveik első kiadásaira Descartes, Spinoza, Newton, Locke, Hume, Montesquieu, Voltaire, Diderot, Holbach sem mindig engedték nevük kinyomtatását. Lehet, hogy van, amit el kell titkolni, vagy titkosítani kell. Ez a **védekező vagy defenzív** késztetés vezet el az ezoterikus írásmódhoz.

(3) A kora újkorig az egyéni megismeréshez igazított szövegek születtek, és még fájoan tudatos volt az írásos tudásátadás korlátozottsága. A szóbeli közlés könnyen hozzáigazítható a kommunikációs helyzethez, például a megismerő tudásszintjéhez; írásban viszont a szerzők egyféle prezentációs mód mellett kell, hogy elköteleződjenek. Az igazság valamely részletének visszatartását a filozófia pedagógiai funkciója igazolja, a **pedagógiai ezoterikus** szöveg csepegtetve adja át a tudást. Stimulál és önálló gondolkodásra serkent. A felvilágosodás megelözően kevés könyvet olvastak, de azokat sokszor, már akik tudtak olvasni; a tömeges könyvnyomtatás hatására egyre több könyvet egyre kevesebb ember olvasunk. Az intenzív olvasás más szövegszerkesztést indokol, mint az extenzív. A többszöri olvasással a híresen tömör klasszikus auktorok új és új üzeneteket adtak át a befogadónak.

Ma már a filozófiai kérdéseket *közösen kutatjuk*, vizsgálódásainkat kevésbé az egyéni, belső, kontemplatív fejlődési út lehetősége motiválja, mint inkább a közösség felé jól érthetően és világosan megfogalmazott tudás átadásának dicsősége. A filozófia professzionalizálódott, és mint szakma elvárja, hogy a szövegekben ne legyen rejtett üzenet. Liberális, demokratikus és a felvilágosodásra építő kultúránk szükségszerűen tagadja az ezoterikus írásmód létét, jelentőségét és hasznát.

A példák azt mutatják, hogy a legtöbb kor gondolkodója kettős lényként tekintett az emberre: racionális és politikai lényként — és ez a kettősség valamilyen fundamentális (ha nem is metafizikai) szinten feloldhatatlan.

Vonzóan egyszerű képlet: az ezoterikus írásmód a felvilágosodás előtt e kettős természet feloldhatatlan feszültségére adott választ. A felvilágosodás racionalizálni akarta a politikait, ám ezzel együtt kénytelen volt megbélyegezni az álláspont elleplezésének korábbi formáit. Görcsösen igyekszünk úgy tenni, mintha az elmélet és gondolkodás helyesen le tudná képezni a világot és az emberi közösségek gyakorlatait. Korábban nem volt bűn, ha egy filozófus nem jól érthetően kommunikált. Időközben azzá vált, és a tudósoktól is, a

többi szakértőtől is elvárjuk a nyílt és egyenes kommunikációt. Szinte csak politikusoktól fogadjuk el, hogy hazudjanak, sőt Melzer még egy Google-keresést is lefuttat, hogy megmutassa: a „Minden politikus hazudik” elfogadott toposzunk. Ezek szerint valahol mélyen mi is belátjuk, hogy az őszinteség és a jó kormányzás konfliktusban van egymással, miközben a ráció és az életgyakorlataink közti szakadékot próbáljuk nem tudomásul venni?

A képlet másik oldalán az optimista felvilágosodás ellen feszülő áramlatok politizálni tudták az értelmet (84), az utóbbi századok historizálása a kettős természet lehetséges harmóniájának feltételezésével együtt járó relativizáló olvasat. A hermeneutika akkor született, amikor a hagyományos *többféle érthetőség* kultúrája fokozatosan háttérbe szorult. Korunkban divatos az extrém hermeneutikai pesszimizmus: a legegyszerűbb szöveg valódi értelmezésétől is ózdkodunk — nemhogy bíznánk abban: megtanulhatjuk olvasni és jól érteni azt is, amit a szerző nem akart világosan, az első olvasat számára is hozzáférhető módon közölni. Melzer narratívája nagyban támaszkodik Rorty, Burke, Kermodé gondolataira éppúgy, ahogy Nietzsche és Heidegger egy-egy munkájára. Hogy jó nagy legyen a tábor, igen tágon érte a historizmust, több mint fél oldalas a lista (334): szerepelnek rajta neopragmatista, posztstrukturalista, dekonstrukciós, anti-essencialista és episztemológiai pluralista szerzők egyaránt.

Hogyan olvassuk a filozófiát?

A kötet harmadik részében, amely a tézis fényében *helyes* filozófiaolvasást hivatott bemutatni, nem kapunk valódi alternatívát vagy új hermeneutikai eszközt, amelynek segítségével például a *rossz*, hibás, ezoterikusnak vélt értelmezéseket kiszűrhetjük. Ám mire idáig eljut az ember, nem is ezt várja. A rengeteg példa együtt szuggesztív, ám sok esetben könnyen előállhatnánk jól védhető alternatív értelmezésekkel, így a részletes módszertan valószínűleg gyengítené a könyv tézisét. Ehelyett Melzer gondolatgazdagon összekapcsolja a Strauss által többé-kevésbé kidolgozott értelmezési módot a historicizmussal, a relativizmussal és a szkeptizmussal.

Mielőtt a módszertan kritikáját adnánk, érdemes leszögezni: az elsősorban szintetizálásra törekvő kultúrtörténeti és filológiai munka tényleg fontos értelmezési problémákat feszeget, amikor a mai standardok alkalmazhatóságát vizsgálja. Mindig vegyük figyelembe a megnyilatkozások kommunikációs helyzetét — és ez a filozófiai kommunikációra is igaz! Ha a közönség nem homogén, a szerző több kommunikátori stratégia közül választhat. Különböző munkákban is megszólíthatja az eltérő közösségeket, de akár egyetlen munka révén — több szintet igénybe véve, a felszíni és a mélyebb rétegekre támaszkodva — is eljuttathatja az üzenetet a különböző olvasókhoz. Vannak, akik — mint Arisztotelész is — Melzer szerint mindkét módszert használták. A pedagógiai szempontok nem elhanyagolhatók.

A védekező és védelmező formák is gyakoriak lehetnek bizonyos korokban és kultúrákban. Antropológiai példával élve: egy alacsony kontextusú [*low context*] kommunikációt preferáló társadalom, mint a mi nyugati kultúránk is, előnyben részesíti a nyílt, egyenes, őszinte kommunikációt, és ebből a partikuláris nézőpontból akarja *mindenképp* vizsgálni a magas kontextusérzékenységű [*high context*] kultúrából érkező üzeneteket. Anakronisztikusan tekintünk a saját kultúránkra és filozófiai hagyományunkra, és ezért azt hisszük, mi is hasonló célokért és módokon műveljük a megismerést, mint jóval kevésbé egalitárius eleink (118). Melzer még a békehadtest kommunikációs munkafüzetéből is hoz egy példát, amelyben a szerzők felhívják a figyelmet az indirekt módon kommunikáló kultúrákhoz tartozó személyek megnyilatkozásainak értelmezésére (47–48). Lehet, hogy az analitikus filozófiai ideál használhatatlan a filozófiai kánon legnagyobb részének értelmezésekor? Alapvetően hiba az indirekt kommunikációt figyelmen kívül hagyni?

Szövegértelmezéskor azt tartani jóindulatú olvasatnak, ami csak direkt üzenethez kapcsolható, és így maximalizálni konzisztenciát és koherenciát, pontosan olyan, mintha direkt nem akarnánk érteni egy japánt vagy kínait vagy arabot, amikor udvariasan kommunikál velünk. Kolonializmus vagy otrombaság — sokféleképp címkézhetjük a hozzáállást, de nehéz megkerülni a kérdést: vajon nem ez jellemzi-e a filozófiai és filozófiaolvasási standardunkat is az utóbbi időkben (már ha Melzernek igaza van).

Könnyebb azt mondani, hogy „rosszul csináljátok”, mint megmutatni, hogyan is kell jól csinálni. Melzer az ezoterikus hozzáállás plasztikus leírását adja; bár az idézetek néha ismétlődnek a könyvben, összességükben megerősítik a tézist: a helyes értelmezéshez szükség van az ezoterikus olvasatra. Egy ilyen munka valódi érdeme a sok kidolgozott részlet, a kérdés megközelítése számos perspektívából és a rengeteg invenciózus szöveghely-értelmezés. De a könyv idézetei főként azt támasztják alá: az értelmezőnek a sorok között *kellene* olvasnia — Melzer azonban ritkán csinálja ezt, ő maga nem nagyon olvas a sorok között.

Bár Melzer elemzései lényegre törők és inspirálók, többször felsejlik a naiv és reflektálatlan értelmezés réme. Például a szerző gyakran hivatkozik különböző művek bevezetőiben szereplő konvencionális fordulatokra, ám ezeket a lépten-nyomon felbukkanó toposzokat nem magától értetődő bizonyítékokként elfogadni (a 113. oldalon Rousseau példája is ilyen). A korban megszokott, de mélyebb jelentőséggel nem bíró beszédelemeket Melzer automatikusan megerősítő instanciáknak tekintti. A szerző tehát a lehető legjobban bevásárolt saját elméletéből, nekünk nem biztos, hogy ennyire szükségünk van — de vajon kimondhatjuk-e, hogy *semmi* sem igaz az elképzelésből?

Amíg egy ilyen jellegű munka nem tud új és erős olvasatokat adni egy-egy személy életművéről, a rengeteg szereplő felvonultatása inkább szórakoztató intellektuális tűzijáték, mintsem jól használható eszköz a kontextualista elemzések során, hiszen a mesternarratíva számos különálló szálból lett összeszöve. Történésszemmel a szerző néha túl sokat és túl erősen markol a meggyőzés érdekében: „A kora modernkor filozófusai társkonspirátoroknak tekintették egymást az eszmék nagy háborújában” (254) — mintha nem kellett volna egymás ellen is harcolniuk. Melzer még azt is felveti, hogy a szó szerinti értelmezési módok kudarcának a filozófiai ezoterikus írásmód lehet az *elsődleges oka*, amelynek révén a szerzők megoldásra ösztönző

problémákat helyeznek el az olvasónak a szövegben. Vegyük észre, ez már-már cáfolhatatlan konteó, miközben Melzer nem veszi figyelembe a korlátozott racionalitású emberek alaptulajdonságát: nem nagyon képesek teljesen problémamentesen értelmezhető életművet hagyni maguk után. *Minden* problémának egyetlen magyarázata lesz.

Melzer vitát gerjeszt, a *mainstream* ellen vonul — de mindezt a bevett standardoknak megfelelő, részletgazdag tudományos munkával teszi. A könnyű sikert nem segíti, hogy ha valaki történetesen nem ad igazat a szerzőnek, Melzer szerint az „ellenállás” és a „vakság” tüneteit mutatja. A könyv egy Goethe-idézettel indul, amelyben a költő a *Színtan* megjelenésének idejében arról panaszkodik, mennyi gonoszság szabadul a világra pusztán annak révén, hogy korában (a tizennyolcadik század második felében) fokozatosan elhomályosul az ezoterikus és az exoterikus írásmód közti különbség. Nos, ebben a gonosz világban így kell jó és provokatív könyvet írni. Mire elolvasod, lehet, hogy sokat berzenkedtél számos részlet miatt, de már nem tudod nem problémának tekinteni, hogy *nem biztos, hogy jól tudjuk, mi a filozófia*.

[Tetszik](#) Rajtad kívül további 33 ember kedveli ezt.

SZÓLJ HOZZÁ!

Név:

E-mail:

Honlap:

Hozzászólásod:

[Mehet!](#)

